

УДК 343.9:343.537(001.5)

Фінагесв Валерій Олександрович –
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх
справ

СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз розвитку наукових досліджень проблем протидії злочинам у сфері банківської діяльності, зокрема банківського кредитування.

Ключові слова: стан наукового розроблення; запобігання злочинам; фінансове шахрайство; банківське кредитування; оперативні підрозділи.

Важливою передумовою запобігання злочинності в правовій державі є ефективне застосування новітніх наукових розробок у галузі кримінології. Як свідчать численні дослідження, особливе місце в розробленні концептуальних положень кримінології як науки про злочинність посідає висвітлення проблем сьогодення та окреслення шляхів їх вирішення, розвиток методології дослідження злочинності та її детермінації, особи злочинця і жертви злочинів в умовах становлення й розвитку правової держави, з'ясування перспектив запобігання злочинності, шляхів удосконалення заходів забезпечення правопорядку з позицій кримінологічної теорії та практики в національному й міжнародному вимірах [1].

В умовах зародження та становлення ринкових відносин шахрайство є досить поширеним явищем, оскільки і звичайні, й нестандартні форми бізнесу можуть здійснюватись у межах чинного законодавства. Інколи просто неможливо визначити, що відбувається: нова форма бізнесу, афера чи ненавмисно допущена помилка. Тому небезпечність шахрайства завжди була

і залишається актуальною, особливо в банківській сфері, коли банк може непомітно втратити значний капітал [2, с. 80].

Збитки, завдані такими злочинами, обчислюються десятками та сотнями тисяч гривень. З огляду на тенденцію до збільшення кількості розкрадань, здійснених шляхом шахрайства, можна стверджувати, що боротьба з такими протиправними діями є одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів [3, с. 185].

У контексті сучасних наукових розробок, що покликані забезпечити ефективне функціонування державної системи щодо запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності, слід ураховувати як сучасні базові правові норми національного законодавства України, що фактично стали результатом упровадження міжнародних правових стандартів у цій сфері, так і цінний доробок вітчизняних науковців, які протягом попередніх років працювали над зазначеною проблематикою.

Вивчення сучасних наукових праць, присвячених розгляду окремих проблем діяльності правоохоронних органів щодо запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності оперативними підрозділами МВС України, підтверджує тезу про те, що напрями наукових досліджень є актуальними для предмета нашого дослідження. Тому різні аспекти запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності оперативними підрозділами МВС України є предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, кримінального й кримінально-процесуального права, криміналістики, кримінології та філософії.

Теоретичне підрунтя дослідження шляхів і засобів протидії шахрайству у банківській сфері становлять наукові праці таких науковців, як С. В. Андрос, С. І. Афанасенко, О. П. Буцан, О. Г. Беліх, О. М. Джужа, А. М. Єрмошенко, І. М. Зубач, О. М. Засць, О. В. Кришевич, О. В. Курман, В. Р. Мойсик, Т. В. Охрімчук, Д. П. Паламар, В. М. Попович, І. Б. Стефанюк, В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.

Розвиток наукових досліджень проблем протидії злочинам у сфері банківської діяльності передбачає декілька етапів: перший – пов'язаний із висвітленням питань щодо виявлення та

розслідування розкрадань, учинених службовими особами в установах Державного банку колишнього СРСР; другий – присвячений становленню банківської системи в незалежній Україні (вияви шахрайства у сфері кредитування, банківських розрахунків, валютних операцій тощо); третій (сучасний) період пов’язаний із глобалізацією фінансових ринків та запровадженням кібертехнологій, що зумовлює диференціацію наукових пошуків за напрямками досліджень кримінального права та кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності з активним застосуванням компаративістських підходів.

Напрацювання окремих із цих авторів тісно пов’язані з проблематикою нашого дослідження, а тому потребують більш детального аналізу, що, власне, й зумовлює мету статті.

Так, значний інтерес становить дисертація О. П. Буцана на тему «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, скоєних шляхом кредитних банківських операцій», захищена в 1995 р., де вперше в новітній історії України було комплексно досліджено криміналістичну характеристику та специфіку розкриття кредитно-банківських злочинів [4, с. 6].

У зазначеній праці вирішено низку важливих для нас завдань, а саме:

1) вивчено основні положення теорії та практики банківського кредитування;

2) досліджено практику документообігу в процесі кредитування;

3) узагальнено нормативно-правові акти, що регулюють кредитно-банківську діяльність;

4) на основі вивчення матеріалів кримінальних справ, судових експертиз, опублікованої слідчої практики встановлено механізм, способи вчинення та приховання кредитно-банківських злочинів, їх ознаки;

5) розроблено криміналістичну характеристику кредитно-банківських злочинів та її елементи;

6) систематизовано способи вчинення злочинів, їхні ознаки, які використовують для їх виявлення та розкриття;

7) визначено основні криміналістичні положення розгляду матеріалів про ознаки кредитно-банківських злочинів та їх розкриття;

8) розроблено рекомендації щодо висунення слідчих версій, планування розслідування;

9) з'ясовано особливості провадження слідчих дій (здійснення огляду документів, судових експертиз, а також тактичних операцій).

Водночас, з огляду на докорінне реформування кримінального процесуального законодавства, нині зазначені питання потребують додаткового вивчення.

Важливе значення для формування загальних засад протидії шахрайству у сфері банківської діяльності має кандидатська дисертація С. С. Чернявського [5, с. 49–53], у якій досліджено чинники, що зумовлюють кримінальну ситуацію в банківській сфері: щорічне збільшення кількості злочинів у банківській сфері та розмірів завданої ними шкоди; поступова концентрація кримінальних інтересів у банківському секторі на використанні цих установ для організації значного витоку незаконно здобутих капіталів за кордон з їх подальшою легалізацією (відмиванням); високий ступінь латентності банківських злочинів; тенденція до поступової активізації корупції, організованої злочинної діяльності з банківською злочинністю; труднощі у виявленні та розслідуванні банківських злочинів.

Розглядаючи зміст праці С. С. Чернявського, варто акцентувати увагу на заходах спеціального кримінологічного попередження, що мають передусім урахувати питання вдосконалення координації, взаємодії правоохоронних, контролюючих органів, банків та інших недержавних структур, що здійснюють функції безпеки у сфері банківської діяльності як у межах країни, так і на міжнародному рівні. Для банківських установ такий механізм надав би можливість уникнути підозрілих фінансових операцій, що дестабілізують банківську систему, завдають збитків і створюють передумови для вчинення різноманітних злочинів у майбутньому. Правоохоронним органам взаємодія дає змогу своєчасно

превенціювати, ефективно виявляти та безперешкодно розслідувати банківські злочини. Пріоритетними напрямками такої взаємодії мають стати: інформаційно-аналітична діяльність (організація взаємного обміну інформацією, створення єдиних банків даних тощо); консультативна й технічна допомога банківським структурам та іншим суб'єктам підприємництва (наприклад підвищення загальноюридичної та професійної кваліфікації банківських працівників, сприяння у використанні сучасних засобів захисту банківської інформації); спільне проведення конкретних профілактичних заходів тощо [5, с. 220–221].

На нашу думку, наукові здобутки С. С. Чернявського щодо координації та взаємодії правоохоронних органів, контролюючих органів, банків та інших недержавних структур, що здійснюють функції безпеки у сфері банківської діяльності, набувають особливої актуальності в контексті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та низки інших нормативно-правових документів. Зокрема, у наказі МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень» від 14 серпня 2012 р. № 700 передбачено, що процесуальна взаємодія в ОВС спрямована на виконання завдань кримінального провадження, а саме: попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Таким чином, наукові здобутки С. С. Чернявського з проблематики координації та взаємодії правоохоронних органів, контролюючих органів, банків та інших недержавних структур, що здійснюють функції безпеки у сфері банківської діяльності, мають потенціал для подальшого розвитку в контексті взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції України з органами досудового розслідування та іншими суб'єктами під час запобігання шахрайству у сфері кредитних операцій.

На особливу увагу заслуговують комплексні дослідження, присвячені запобіганню шахрайству. Їх авторами є такі науковці, як О. В. Лисодєд («Кримінологічні проблеми шахрайства», 1999 р.) [6], П. М. Коваленко («Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі», 2005 р.) [7], А. В. Микитчик («Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю», 2008 р.) [8], С. І. Афанасенко («Віктимологічна профілактика шахрайства», 2013 р.) [9], В. В. Черней («Теоретичні та практичні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні», 2014 р.) [10].

Серед зазначених праць однією з найбільш змістовних є дисертація В. В. Чернея, у якій автор обґрунтовує необхідність підвищення ефективності взаємодії між правоохоронними органами, пов'язаної з подоланням відомчої розокремленості, невинновданого дублювання окремих функцій, посилення рівня правового забезпечення координації такої діяльності з боку державних і недержавних суб'єктів. Ураховуючи процес реформування органів кримінальної юстиції, пов'язаний з набуттям чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України, доцільно ініціювати створення міжвідомчої групи (із залученням представників Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, податкової міліції, Генеральної прокуратури України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг) для моніторингу оперативної обстановки в цій сфері, а також розроблення проекту міжвідомчої інструкції з питань взаємодії у сфері забезпечення безпеки на фінансових ринках, запровадження спрощених процедур оперативного обміну інформацією щодо сумнівних або з ознаками правопорушень фінансових операцій, у їх числі з метою виявлення коштів і майна, одержаних злочинним шляхом, ідентифікації осіб, причетних до їх проведення [10, с. 24–26].

Низку дисертаційних досліджень присвячено проблемним питанням протидії шахрайству в юридичній психології. Серед авторів таких праць, наприклад, О. В. Кравченко («Психологічні особливості шахрайства», 2005 р.) [11], О. Р. Онищенко («Маніпулювання свідомістю та поведінка жертв у разі шахрайства», 2005 р.) [12]. Результати таких

досліджень, безперечно, становлять цінність і для нашої праці, про що свідчитиме використання цих здобутків під час написання дисертації.

Вирізняється змістовністю праця А. В. Савченка, який, зіставляючи кримінальне законодавство США та України, виявив наявність у нашій країні нових форм фінансового шахрайства, а саме іпотечного шахрайства, за якого позичальник намагається обманним способом отримати позику від фінансової установи; «перекачування» фондів, тобто незаконне оформлення фіктивних і завищених позик [13].

Узагальнюючи науковий доробок українських вчених, які комплексно вивчали питання щодо запобігання шахрайству в банківській сфері та іншим злочинам у цій сфері, слід констатувати, що більшість цих досліджень було здійснено в умовах чинного на час їх проведення законодавства. Подальші ж кардинальні новації кримінально-правового, кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законів, упроваджені протягом останніх двох років, об'єктивно не могли бути врахованими вищенаведеними науковцями, що, відповідно, визначає нагальну необхідність подальшого розроблення означеної тематики.

З огляду на досить високий інтелектуальний рівень шахрайських схем, використовуваних під час учинення злочинів стосовно кредитних ресурсів банків, питання протидії посяганням у сфері банківського кредитування залишається актуальним.

Коло сучасних проблем протидії шахрайству в банківському секторі України на цей час визначене не лише появою значної кількості нових форм шахрайства, а й змінами у факторному комплексі цього виду злочинів, його глобалізацією та інтернаціоналізацією, тому шахрайство перетворилося на один із найбільш поширених видів корисливих злочинів.

На підставі викладеного можна констатувати недостатнє розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності. Тому нагальною є потреба у комплексному вивченні теоретичних і практичних засад запобігання таким протиправним діям, зокрема дослідженні як криміналістичних, так і кримінально-правових та оперативно-

розшукових питань. У жодному з наведених досліджень об'єктивно не розглянуто взаємодію оперативних підрозділів МВС України з органами досудового розслідування та іншими суб'єктами під час запобігання шахрайству у сфері кредитних операцій банків з урахуванням новітньої (після запровадження нового Кримінального процесуального кодексу України) моделі діяльності оперативних і слідчих підрозділів.

Зокрема, нерозробленими нині залишаються:

питання вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення злочинам у сфері банківської діяльності;

проблеми організації виявлення й припинення злочинної діяльності осіб та організованих злочинних угруповань, які готують і вчиняють шахрайські дії у сфері кредитних операцій банків;

напрями оптимізації взаємодії оперативних підрозділів МВС України з органами досудового розслідування та іншими суб'єктами під час запобігання шахрайству у сфері кредитних операцій банків.

Вищезазначене свідчить про необхідність вирішення наукового завдання, що полягає в розробленні сучасних теоретичних і організаційно-тактичних засад запобігання шахрайству у сфері кредитних операцій банків оперативними підрозділами МВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.) / [ред. кол. В. В. Коваленко, В. В. Черней, О. М. Джуза, В. В. Василевич та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 354 с.

2. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / О. Л. Мусієнко ; за ред. проф. В. Ю. Шенітька. – Харків : Право, 2009. – 168 с.

3. Трач С. С. Деякі аспекти оперативно-розшукової профілактики шахрайств у сфері кредитних операцій банків / С. С. Трач // Актуальні питання виявлення, досудового

розслідування та попередження корупційних правопорушень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 24 квіт. 2015 р.). – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 185–187.

4. Бушан О. П. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, скоєних шляхом використання кредитно-банківських операцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. П. Бушан. – Харків, 1995. – 24 с.

5. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – Київ, 2001. – 309 с.

6. Лисодєд О. В. Кримінологічні проблеми шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Лисодєд. – Київ, 1999. – 19 с.

7. Коваленко П. М. Запобігання шахрайству на фінансових ринках у біржовій торгівлі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / П. М. Коваленко. – Київ, 2005. – 20 с.

8. Микитчик А. В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. В. Микитчик. – Київ, 2008. – 20 с.

9. Афанасенко С. І. Віктимологічна профілактика шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. І. Афанасенко. – Київ, 2013. – 18 с.

10. Черней В. В. Теоретичні та практичні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та

кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Черней. – Київ, 2014. – 36 с.

11. Краченко О. В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. В. Кравченко. – Київ, 2014. – 20 с.

12. Онищенко О. Р. Манипулирование сознанием и поведением жертв при мошенничестве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / О. Р. Онищенко. – Рязань, 2005. – 25 с.

13. Савченко А. В. Врахування іноземного досвіду щодо кримінально-правової протидії шахрайським махінаціям у процесі підготовки слідчих та експертів / А. В. Савченко // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 черв. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 44–47.
